

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1322306

Cilt: 6 Sayı: 3 Eylül 2023

ss. 632-652

Makalenin Geliş

Tarihi

03/07/2023

Makalenin

Kabul Tarihi

14/09/2023

Yayın Tarihi

30/09/2023

SAFEVÎ DÖNEMİNDE HİNDİSTAN'A GÖÇEN İRANLI MÜSİKİŞİNAŞ ŞÂİRLER

Milad SALMANI¹

ÖZET

İran'ı İslâmiyet sonrası dönemde birçok hanedan yönetmiştir ve hanedanlar arası iktidar değişimleri, zaman zaman büyük istikrarsızlığa sebebiyet vermiştir. İran yönetimini uzunca bir süre elde tutan hanedanlardan biri Safevilerdir. Safevilerle birlikte İran'ın yönetimi iki buçuk asırlık bir süre boyunca tek bir sülalelin elinde kalmıştır. Ne var ki XVI-XVIII. asırlar aralığını kapsayan bu süreçte padişahların değişmesi zaman zaman bazı İranlı sanat erbabının çeşitli gerekçelerle ana vatanlarını terk edip Anadolu ve Hindistan başta olmak üzere civar bölgelere yerleşmelerine yol açmıştır. O devirde göçler resmî bir şekilde kayıt altına alınamazken kaleme alınan tezkireler ve cönkler bu göçlerle ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Safevî döneminde İran ve Hindistan'da tezkire yazımı iyice yaygınlaşmış olup büyük önem arz etmekteydi. Bu sebeple o asırlarda yaşamış olan şâirler ve ilim erbabının terceme-i hâllerini anlatan çok sayıda tezkire yazılmış ve günümüze ulaşmıştır. Söz konusu tezkireler ışığında bu dönem zarfında İran'dan diğer memleketlere göçen ilim ve sanat erbabını tespit etmek mümkündür. Bu çalışmada öncelikle Safevîlerin İran'ı yönettikleri yaklaşık iki buçuk asırlık süre zarfında ilim ve sanat erbabının göç sebepleri ile ilgili tespitler paylaşılmıştır. Akabinde İran edebiyatının önemli araştırmacılarından biri olan ve özellikle tezkireler üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Ahmed Gülçin-i Me'ânî'nin (1916-2000) *Kârvân-ı Hind* adlı tezkire kitabının ışığında

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Müzik Bilimleri ve Teknolojileri Fakültesi, Müzikoloji ABD., milad.salmani@mgu.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-4261-8760.

Safevîler döneminde Hindistan'a göçen İranlı mûsikîşinaş şâirler tespit edilmiş ve terceme-i halleri aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Safevî, Göç, Mûsikîşinaş Şâirler, *Kârûân-ı Hind*.

IRANIAN MUSICIAN POETS IMMIGRATED TO INDIA IN THE SAFAVID PERIOD

ABSTRACT

Iran was ruled by several dynasties in the post-Islamic period, and changes of power between dynasties caused great instability at times. One of the dynasties that ruled Iran for a long time was the Safavids. With the Safavids, the rule of Iran remained in the hands of a single dynasty for two and a half centuries. However, during this period spanning the XVI-XVIIIth centuries, the change of sultans occasionally caused some Iranian art connoisseurs to leave their homeland for various reasons and settle in nearby regions, especially Anatolia and India. While migrations could not be officially recorded at that time, the tezkires and jônks contain important information about these migrations. During the Safavid period, the writing of tazkiras became widespread in Iran and India and was of great importance. For this reason, many tazkires describing the biography of poets and scholars who lived in those centuries were written and have survived to the present day. In the light of these tazkires, it is possible to identify the scholars and artisans who migrated from Iran to other countries during this period. In this study, first of all, the reasons for the migration of scholars and artists during the two and a half centuries that the Safavids ruled Iran are shared. Subsequently, in the light of the book titled *Karvan-e Hend* by Ahmad Golchin-e Ma'ani (1916-2000), one of the most important researchers of Iranian literature and especially known for his studies on tazkires, Iranian musician poets who migrated to India during the Safavid period were identified and their biographies were presented.

Keywords: Safavid, Migration, Musicians Poets, *Karvan-e Hend*.

GİRİŞ

Göç, insanlık tarihi kadar geçmişi olan bir hâdisedir. İnsanoğlu tarihin her diliminde çeşitli sebeplerden dolayı doğup büyüdüğü toprakları geçici veya kalıcı olarak terk etmiştir. Göçlerin bir kısmı zorunlu sebeplerden dolayı yaşanırken bir kısmı da kişinin kendi iradesiyle gerçekleşmiştir. Sanat ve ilim erbabı, zaman zaman zorunlu göçlere maruz kalmakla birlikte bazen de daha müreffeh bir hayata sahip olmak amacıyla terk-i diyar etmişlerdir. Zorunlu olarak yapılan göçlere bakıldığında coğrafi ve ekolojik şartlar bir yana dursun, hükümet ve iktidar değişikliklerinin payı çok büyüktür. Göç, tekil veya kitlesel olarak da yapılabilir ki genellikle zorunlu göçler kitlesel olarak gerçekleşir.

Göç, sosyolojik olarak çeşitli kuramlar çerçevesinde ele alınan bir konu olmuştur (Çağlayan, 2006).

İran'ın müslümanlar tarafından fethedilmesiyle birlikte bu bölgede zamanın şartlarına göre göçler olmuştur.² Tek bir hanedanın uzun süre yönetimde olmaması, iktidarın sürekli olarak hanedanlar arasında el değiştirmesi ve başkent değişiklikleri bu bölgedeki göçlerin hemen hemen hiçbir zaman hız kesmemesinin önemli sebeplerinden bazılarıdır. Safevîlerin İran yönetimini ele geçirdikleri 1501 senesine kadar çeşitli hanedanlar İran'ı yönetmiştir. Şüphesiz tarihî açıdan her dönemin ayrı bir önemi varken Safevîlerin İran'da izledikleri resmî mezhep değişimi politikası, sadece bu coğrafyada değil tüm İslâm dünyasında yankılanmış ve bir takım değişim ve dönüşüme sebebiyet vermiştir. Safevîlerin uzun süre yönetimde kaldığı zaman diliminde İranlı aydınların bir kısmı Anadolu'ya göçerken büyük bir kısmı da Hindistan'a gitmiştir. Bu çalışmada, tezkireler ışığında İran'dan Hindistan'a göçen mûsıkîşinas şâirler tanıtılmıştır.

Esasında 'göç' kavramı çok geniş kapsamlı bir kavramdır. 'Sürgün' ve 'iltica' da aslında bir nevi zorunlu göçtür. Göçün kendi içinde koşulları ve sebepleri olduğu gibi göç, sürgün ve iltica kavramları arasında farklılıklar vardır (Akhtar, 2018: 4-6). Tarihî dönemlerle ilgili tarih kitapları, arşiv belgeleri ve tezkirelerin aktardığı bilgiler her zaman açıklayıcı olmadığı için tarihteki göçlerin bazılarının mahiyetini -sürgün veya iltica bakımından- açıklığa kavuşturmak mümkün değildir. Bu makaledeki 'göç' kavramı tezkirelerdeki 'gitmek', 'gelmek' veya 'ikamet etmek' vb. gibi günümüzde 'göç'ü çağırıştıran anlamlardan yola çıkarak belirlenmiştir.

1. Safevî Dönemi'ne Genel Bir Bakış:

Safevîler, İran'ı 1501-1736 yılları arasında yönetmiştir. Yaklaşık iki buçuk asırlık bu sürede on bir Safevî şâhı tahta geçmiştir. Bunların ilki ve hükümetin kurucusu "Hatâî" mahlasıyla Türkçe şiirler yazan Şâh İsmâil (ö. 930/1524), sonuncusu ise III. Abbâs'dır (ö. 1152/1740). Safevî kelimesi İran'ın kuzeyi ve Hazar'ın batısında bulunan Türk yurdu Erdebil'de Şeyh Safiyyüddîn isimli bir şeyhin adından gelmektedir. Ehl-i sünnet ve Şâfiî mezhepli olan Şeyh Safiyyüddîn'in vefâtından (735/1334) sonraki dönemlerde farklı kişiler tarikatın başına geçti. Bir asır sonra Şeyh Haydar (ö. 898/1488) tarikatın şeyhi oldu. Haydar'ın öldürülmesiyle önce büyük oğlu İbrahim, İbrahim'in öldürülmesiyle de küçük kardeşi İsmâil tarikatın başına geçti.

² Bu göçlerin bir kısmı Sâsânî Hükûmeti'nin yıkılmasıyla birlikte Arapların İran'a yaptıkları göç ve kolonizasyondur. Bk. (Daniel, 1982). Ayrıca bk. (Dehghanpour ve Beyat, 1390).

İsmâil, çeşitli Türk boylarını kendi etrafına toplamayı başardı. Tebriz'i ele geçiren İsmâil, Şiîliği resmî mezhep ilân etti ve topraklarını genişletmeye başladı (Gündüz, 2008). Mezhep değişikliği ve bunun halka diretilmesi İran ve Anadolu tarihinde büyük bir dönüm noktasıdır. Sınırları bir dönem Hindistan ve Anadolu'ya kadar genişleyen Safevîlerin son şâhı, sekiz aylıkken padişah olan III. Abbâs'tır. III. Abbâs'ı 1732 yılında Nâdir Han Avşar (ö. 1160/1747) tahta geçirdi. Ne var ki dört yıl sonra III. Abbâs'ın büyümesini beklemeden onu tahttan indirip kendi padişahlığını ilan etti. Böylelikle İran'da Avşarlar hanedanının yönetimi başladı (Gündüz, 2008; Rudi, 2008).

1.1. Safevî Dönemi Göç Sebepleri:

Safevî döneminde İran'dan Hindistan'a yapılan göçler bazı çalışmalara konu olmuşsa da bu alanda özellikle tezkireler, cönkler ve arşiv belgeleri ışığında yeni ve kapsamlı çalışmaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.³ Özellikle Safevîler döneminde yapılan göçlerin başlıca sebeplerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

-Mezhep: Şâh İsmail ile birlikte Şiîliğin resmî mezhep ilân edilmesi, Sünnî aydınlar arasında rahatsızlık ve korku iklimi yaratmıştır. Hükûmetin Şiîliği hızla yayma politikası, bu duruma direnmek isteyen Sünnî kesimin bir kısmı için zorunlu bir göç sebebi olmuştur.⁴

-İsyan ve ihânet korkusu: İktidar ve yönetim değişikliğinde eski yönetimde yer alan devlet adamlarının zor günler yaşaması tarihte tekerrür eden bir durumdur. Yeni padişahlık sisteminde şehzâdeler ve eski devlet erbabının bir kısmı derhal kılıçtan geçirilirken bir kısmı da ileride isyan ve ihânet etme potansiyeli olduğu için öldürülürdü.⁵ Hükûmetin kendilerini isyan ve ihanet yaftası altında yargılama tehlikesini öngörenler ise kendi iradeleriyle de olsa

³ Masashi Haneda XVI-XVIII. asırda İran'dan Hindistan'a yapılan göçleri *Meâsirü'l-Ümerâ* isimli eserden hareketle inceleyerek göçler üzerine tezkireler ışığında daha fazla çalışma yapılması gerektiğini vurgulamıştır. *Meâsirü'l-Ümerâ* adlı eser, Samsâmü'd-devle Şah Nevruz Han tarafından Hindistan sahasında yazılmaya başlamış ve oğlu Abdülhay Han tarafından tamamlanmış bir tezkiredir. Bu eserde 738 kişinin terceme-i hâli mevcuttur. Bk. (Haneda, 1997).

⁴ Örnekler için bk. (Kavyani Pooya ve Shojaee Niya, 2020: 196).

⁵ Bu durumun çarpıcı ve elim örneklerinden biri III. Mehmed'in (1595-1603) tahta geçer geçmez on dokuz şehzâdeyi boğdurmasıdır. Bk. (Emecen, 2003: 408). Safevîlerde ise Şah Safî'nin (1629-1642) tahta geçince şehzâdelerle birlikte ülkenin önemli şahsiyetlerini öldürtmesi yine bu duruma örnek gösterilebilecek diğer elim olaydır (Gündüz, 2008: 454).

(zorunluk olarak) kaçmak durumunda kalabilirlerdi.⁶ İktidar değişikliğinin yol açtığı kırgınlıklar ve ümitsizlikler de göçler üzerinde etkili olmuştur.

-Savaşlar: Savaş, tarihin her diliminde kitlesel göçlere yol açmıştır. Safeviler döneminde Tebriz bölgesinde Osmanlı hükümeti ile yaşanan huzursuzluğun yanı sıra İran'ın doğusunda Özbekler'in isyanları ve bölgelerdeki iç huzursuzluk o dönemin önemli göç sebepleri arasında yer alır.

-Komşu hükümdarların daveti: Kimi zaman sanat ve ilim ehline değer veren hükümdarlar komşu yönetimlerde yaşayan önemli âlim ve sanatçıları kendi topraklarına davet etmekten imtina etmemişlerdir. Bu davetlerin en meşhurlarından biri Fâtiḥ Sultan Mehmet'in (1444-1446, 1451-1481) Abdurrahmân Câmî'yi (ö. 898/1492) İstanbul'a davet etme teşebbüsüdür (Okumuş, 1993). Safevî dönemi tezkiyelerinde bazı Hint hükümdarlarının İranlı elitleri kendi yönetimlerine davet ettikleri kayıtlıdır. Hakîm Mir Fethullâh-ı Şîrâzî'nin (ö. 997/1589) I. Âdilşah tarafından Bîcâpûr'a davet edilişi buna örnek gösterilebilir (Kavyani Pooya ve Shojaee Niya, 2020: 207).

-Ekonomi ve Refah: Bazı ilim ve sanat erbabı daha müreffeh bir hayat yaşamak üzere kendi vatanlarını terk etmişlerdir.

-İtikâdi durumlar: Dervişlik, bir tarikate intisap ve kalenderlik gibi durumlar da kişilerin kendi istekleri üzerine ülkeyi terketmelerine yol açmıştır. Bu durum bazen de kişilerin korku neticesinde yaşadıkları bölgeyi değiştirmesine sebep olmuştur (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: V).

-Ticâret: Tezkiyelere bakıldığında bazı sanat erbabının asıl mesleğinin ticâret olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda, ticâretle uğraşanlar dönemin şartları gereği çeşitli şehirlere seyahat ederken beğendikleri şehre kalıcı olarak yerleşmişlerdir.

Yukarıdaki sıralanan ana başlıkların yanı sıra Safevî dönemindeki elit tabakanın göç sebeplerine şu alt başlıklar da eklenebilir: Şâh İsmail'in şiire ve özellikle Farsça şiire rağbetsizliği, Tahmasb'ın tövbesi ve özellikle mûsîkî alanında mezhebî temalı müziği himâye ederken eğlence müziğini yasaklaması,⁷ sanatçının kendi meslektaşlarına ve hemşehrilerine küsmesi vs.

⁶ Safevilerden kaçarak Osmanlı hükümetine sığınan İdris-i Bitlisi (ö. 926/1520) bu konuda örnek gösterilebilir. Bitlisi, her ne kadar Şah İsmail tarafından yeni yönetimde görevlendirilmek üzere davet edilse de bu davete güvenmeyip Akkoyunlu hükümetinin Safeviler tarafından yıkılmasını fitne olarak görmüş, Osmanlı'ya sığınmış ve II. Bâyezid (1481-1512) tarafından devlet erkanında görevlendirilmiştir. Bk. (Özcan, 2000).

⁷ Tahmasb'ın tövbesini ve eğlence müziğini yasaklamasını Hasan Rumlu (ö. 985/1577) *Ahsenüt'tevârih*'te 939/1532-1533 yılının vakalarını anlatırken şu şekilde aktarmıştır:

(Gülçîn-i Me'ânî, 1369: V; Haneda, 1997; Karagözoğlu, 2017; Kavyani Pooya ve Shojaee Niya, 2020).

Safevîler döneminde göçler sadece Hindistan yönüne yapılmamıştır. Müstakil çalışmalara konu olması gerektiğini düşündüğümüz Safevî dönemi göçlerinin rağbet gören yönlerinden biri elbette Osmanlı hâkimiyetindeki topraklar olmuştur.⁸ Öyle ki dönemin tahrir defterlerinden hareketle gönüllü olarak Safevî topraklarından Anadolu'ya gelen göçmen ve muhâcirlere 'şarkî' dendiği bilinmektedir (Demir, 2011). Hindistan'a doğru yapılan göçlerin büyük bir kısmı Ekberşâh (259 kişi) ve Nûreddin Cihangîr (173 kişi) dönemlerinde gerçekleşmiştir (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: VI). Tabîi olarak muhâcirlerin bir kısmı umduklarını bulamamıştır. Tezkirelere bakıldığında kimi şâirlerin bu durumu kendi şiirlerinde açıkça dile getirdikleri tespit edilebilmektedir. Aşağıda bu durumla ilgili birkaç örnek verilmiştir:

Eşref mahlasıyla şiirler yazan hattat ve nakkaş Molla Muhammed Saîd Eşref-i Mâzenderânî'nin (ö. 1116/1707) bu hususta çokça şiiri bulunmaktadır. Bir beyitinde şöyle der:

هرکه آمد بر امید نعمت الوان هند
خورد چندان خون دل کز زندگانی سیر شد

[Her kim ki Hindistan'ın renkli nimetleri umuduyla geldi, öylesine üzüldü ki hayattan bezdi.] (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: 72).

Eşref, Hakîm Senâî'nin (ö. 525/1131) bir şiirine nazîre mâhiyetinde olan bir kıt'asında ise şöyle der:

ای که از کشور خود جانب هند آمده ای
در ولایت خبر هند مگر نشنیدی؟

و اندر این سال شاه دین پناه از جمیع مناهای توبه کرد... مغنی بی معنی گوی را اگر بی قانون شرع آواز کند چون مغنی به زخم گوشمال فریاد از نهاد او برآرد و چنگ بی ننگ را در کنار هرکس بینند موی گیسوی ببرند. نی اگر بی آهنگ شرع راه برگردد نگذارند که نفس از او برآید. طنابور بی مغز نامعتدل گو را چنان زنند که چون عود سوزد و رباب خوش مزاج را در هر مجلس که بیند بر خرش نشانده اخراجش نمایند...

Bu metin Türkçeye şu şekilde tercüme edilebilir:

... ve bu yılda (yani 939/1532-1533 yılında), dini koruyan Şah (Tahmasb), dinin yasakladığı her şeye tövbe etti... [ve şöyle emir verdi:] Şeriatın kanunu dışında şarkı söylemeye başlayan mugannîyi, [mugannînin] onun [kanun sazının] kulağını çekip bağırttığı (yani akort ettiği) gibi bağırtsınlar. Ve arsız çeng sazını kimin yanında görürlerse saçını (taşyanın saçını veya çengde tel olarak kullanılan saçı) kessinler. Ney sazı, şeriatin ahengi olmadan yola çıkarsa nefesinin çıkmasına izin vermesinler. Ölçüsüz konuşan beyinsiz tanbura öylesine vursunlar ki ud gibi yansın. Mizacı güzel olan rebap sazını gördükleri meclisten eşeğe bindirip dışarı göndersinler... (Rumlu, 1357: 323).

⁸ Unutmamak gerekir ki sayısı fazla olmamakla birlikte bu dönemde Osmanlı'dan Safevî'ye de âlim göçleri olmuştur. Bunların en çok bilineni ise çok yönlü bir âlim olan Bahâeddin Âmilî'nin (ö. 1031/1622) babasıyla birlikte Kazvin'e yerleşmesidir. Bk. (Okumuş, 1991).

بعد از آن كآمده ای قصد اقامت چه كنی؟
 قصه های ضرر هند مگر نشنیدی؟
 کیسه ها دوخته ای بهر امید زر و سیم
 بی بقایی زر هند مگر نشنیدی؟
 كدخدایی كنی اینجا ز برای فرزند
 داستان پسر هند مگر نشنیدی؟

[Ey kendi ülkesini bırakıp Hindistan'a gelen! Kendi memleketinde Hind'in haberini duymadın mı? Madem geldin, neden kalmaya niyet ediyorsun? Hind'in zarar hikâyelerini duymadın mı? Altın ve gümüş umuduyla keseler diktirmiş, umutlar bağlamışsın. Hind altınının kalıcı olmadığını duymadın mı? Çocuk için burada kâhyalık edersin. Hind'in çocuğunun hikâyesini duymadın mı?⁹] (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: 73).

Eşref'in bu minvâlde çok sayıda şiiri bulunmaktadır. Denebilir ki Eşref, Hindistan'da umduğunu bulmamıştır ve zaten on üç yıllık ikametinin ardından İran'a geri dönmüştür (Kurtuluş, 2020b).

Asıl mesleği ticâret olan ve bu vesile ile Hindistan'a göçüp bir müddet orada yaşayan Haydarî-i Tebrîzî (ö. 1002/1593-94) ise Ekber Şah'a gönderdiği kasidenin beğenilmesi bu nedenle 2000 rupi ve bir at in'am almasına rağmen Hindistan hakkında şöyle bir rubâî yazmıştır:

در کشور هند شادی و غم معلوم
 آنجا دل شاد و جان خرم معلوم
 جایی که به یک روپیه آدم بخرند
 آدم معلوم و قدر آدم معلوم

[Hindistan'da mutluluk da belli mutsuzluk da. Orada mutlu gönül belli, neşeli can belli. Bir Rupî'ye adam satın alınan bir memlekette adam da adamın değeri de bellil]

Bu rubâî, Hindistanlı âlimler tarafından hakaret sayılmış ve hâliyle İran'dan göçen birçok şâir için zor durumların yaşanmasına sebebiyet vermiştir (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: 354).¹⁰

⁹ Farsçada 'Hind' kelimesi Hindistan kelimesi ile aynı anlamda kullanılır. Buradaki Hind kelimesinde şâir tevriyeli olarak Hindistan ve Hind bint Utbe'ye (ö. 14/635) gönderme yapmıştır. Hind bint Utbe, Hz. Peygamber'in amcası Hamza'nın ciğerini çiğnemiştir. Bk. (Kandemir, 1998). Senâî'nin söz konusu kit'ası için bk. (Senâî-i Gaznevî, 1388, s. 1072).

¹⁰ Esasında Anadolu'da bir dönem Acem şâirlere fazla değer verilmesi buradaki şâirlerin bu durumdan rahatsız olmalarına yol açmıştır. Mesîhî'nin (ö. 918/1512'den sonra) "Mesîhî gökten insen sana yer yok/Yürü gel yâ Arap'tan yâ Acem'den" beyti bu duruma yansıtan beyitlerden biridir. Bk. (Yekbaş, 2009, s. 1129).

Burada şu konuya değinmekte fayda vardır: İsmail Doğan'ın *Göç ve Kültür* adlı eserinde vurguladığı gibi "Çatışma, göç kültürünün anahtar kelimesidir" (2018:15). Tarihi süreçte veya

Osmanlı sarayı ile ilişkileri olduğu dedikodularına dayanamayıp Hindistan'a göçen (Sadıkoğlu, 2008: 541) ve İran edebiyatının büyük şâirleri arasında yer alan Türk asıllı Sâib-i Tebrîzî (ö. 1087/1676 ?) de Hindistan'daki mutsuzluğunu defalarca dile getirmiştir. Bu beyit Sâib'dendir:

داشتم شکوه ز ایران به تلافی گردون
در فرامشکده هند رها کرد مرا

[İran'dan şikâyetim vardı. Felek, bunun telâfisi olarak beni unutkanlık memleketi Hindistan'a fırlattı.] (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: 710).

Kimi şâirler ise zaten bir umutsuzlukla yola revân olduklarını dile getirmişlerdir. Muhammed Cân Kudsi-i Meşhedî'nin (ö. 1056/1646) bu minvâlde aşağıdaki beyiti dikkat çekicidir:

من که در ایران نمی آیم به کار هیچ کس
با چه استعداد سوی هند از ایران می روم؟

[Ben ki İran'da kimsenin işine yaramıyorum, hangi istidatla Hindistan'a gidiyorum?] (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: 1109).

Hindistan'a göçen şâirler arasında bu göçten memnun kalmayan şâirlerin sayısı az değildir. Yukarıda verilen beş şâire ek olarak bu çalışmada Hindistan'a göçen mûsikîşinaslar arasında yer alan Sultân-ı Efşâr'ın bir beytini de örnek göstermek mümkündür:

با نشان و نام شد هر بی هنر سلطان بس است
حیف باشد چون تویی در هند گمنام است و بس

[Sultan! Her hünersiz ada sana kavuştu, yeter artık. Senin gibi birinin Hindistan'da tanınmamasına yazık, vesselam.] (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: 562).

Son örnek olarak yine bu çalışmada verilen listede adı yer alan Gülşenî-i Şîrâzî'nin (ö. 1025/1616'dan sonra) bir beyiti tezkire kitaplarına yansımıştır:

خاکستر است خاکش و صحرائش گلخن است
در هند گلشنی چه کند؟ چون به سر برد؟

[Toprağı kül, ovası ise külhandır. Gülşenî/veya bir gül bahçesi Hindistan'da ne yapısın? Nasıl geçinsin?] (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: 1192).

günümüzde bir yerden bir yere göçen sanatçıların kültürel çatışmalarla olan imtihanları müstakil araştırmalara konu olabilir.

2. Safevî Dönemi Tezkireleri ve *Kârvân-ı Hind*:

Çağdaş İran edebiyatının tanınmış şâirlerinden olan ve hayatının tamamını Fars edebiyatına adayan Ahmed Gülçin-i Me'ânî, birçok kütüphanenin kataloğunu hazırlamış ve birçok eser neşretmiştir. Bununla birlikte özellikle Farsça şuarâ tezkireleri üzerine çok önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir (Kurtuluş, 2020a). Gülçin-i Me'ânî, iki ciltlik *Târîh-i Tezkirehâ-yı Fârsî* adlı eserinin ikinci cildinde beş yüzü aşkın Farsça tezkireyi sıralamıştır (Gülçin-i Me'ânî, 1363: 871-916). Bunların beşte biri, yani yaklaşık yüzünün Safevî döneminde kaleme alındığı tespit edilmiştir (Mîr Ensârî, 1393: 51).

2.1. *Kârvân-ı Hind*:

Bu eserde toplamda 775 şâirin terceme-i hâli mevcuttur. İsimler alfabetik olarak sıralanmıştır. Bunlardan otuzu eserin sonunda ve 'meşkûk' başlığı altında toplanmıştır ki Gülçin-i Me'ânî'nin bu isimlere şüpheyile baktığını göstermektedir. Bu şüphe, söz konusu isimlerin İran asıllı olup olmamaları veya Hindistan'a göçüp göçmemeleri konusundadır. Me'ânî, Hindistan'a göçen zümreyi belli başlı gruplar hâlinde sınıflandırmıştır. Söz konusu zümreyi bir tablo hâlinde şu şekilde toplamak mümkündür:

Meslek	Sayı
Hakîm, edîb, fakîh ve bilge	118
Tabîb	22
Müneccim	6
Ulûm-ı garîbe (fal ve gâibden bahsetme gibi konular)	9
Muhâsib ve siyâkdan (artimetik âlimi)	20
Hattat	57
Edvâr âlimleri: Mûsikîşinas, bestekâr, hânende, sâzende	24
Sûfî, dervîş ve kalender	47
Müstazrîfe sanatlar (Çizim, heykel, tezhip vs)	27
Meclis-ârâ (Masal anlatıcısı, Şehnâme-hân, mukallit, nedim vs)	18
Tâcir	43
Seyyah	48

(Gülçin-i Me'ânî, 1363: IV-V).

Kârvân-ı Hind, iki cilt hâlinde ve 1675 sayfa olarak yayımlanmıştır (Gülçin-i Me'ânî, 1363). Gülçin-i Me'ânî eserini oluştururken kadim tezkirelerdeki cümleleri birebir kullanmıştır ve sadece açıklamaya gerek gördüğü yerlerde metne ilâvelerde bulunmuştur.

Kârvân-ı Hind'in başlıca kaynakları ise şunlardır:

1. *Şâm-ı Garîbân Tezkiresi*: Şafîq Aurangabadi (Şefîk-ı Evrengâbâdî) olarak bilinen Laxminarayan'ın 1182/1769 yılında bitirdiği tezkiredir. Eserde İran'dan Hindistan'a göçen 418 şâirin şiirlerinden örnekler ve terceme-i hâli verilmiştir. Eser, Pakistan'da yayımlanmıştır (Aurangabadi, 1977). Gülçîn-i Me'ânî, *Kârvân-ı Hind* adlı eserini oluştururken bu tezkireyi esas almıştır ve diğer tezkirelerden hareketle kendi eserindeki şâir sayısını toplamda 775'e yükseltmiştir.
2. *Arafâtü'l-âşîkîn ve arasâtü'l-ârifîn*: Bu eserin müellifi Mir Takiyyüddin Evhadî-i Belyânî'dir. İsfahanlı olan Evhadî de Safevî döneminde İran'dan Hindistan'a göçen bir şâirdir ve eserinde yaklaşık 3500 şâir hakkında alfabetik bir şekilde bilgi verilmiştir (Kurtuluş, 2010). Bunların tamamı İran'dan göçen şâirler değildir. Sekiz ciltten ve yaklaşık 4500 sayfadan oluşan eser yayımlanmıştır.¹¹
3. *Hülâsatü'l-eş'âr ve zübdetü'l-efkâr*: Takî-i Kâşânî'nin eseridir. Meşhur İranlı şâir Muhteşem-i Kâşânî'nin (ö. 996/1588) talebesi olan, Zikrî mahlasıyla şiirler yazan ve ömrünün son yıllarında Hindistan'a göçen Takî-i Kâşânî'nin eseri, 350,000 örnek beyit içermesi hasebiyle Farsça şuarâ tezkireleri arasında ayrı bir öneme sahiptir (Kanar, 1998). Bölge bölge şâirlerin terceme-i hâllerini içeren bu eser 651 şâirin hayat hikâyesini ihtiva etmektedir. Bu sayı, *Arafâtü'l-âşîkîn*'e nazaran çok az gözükse de şâirlerden seçilen örnek beyitlerin fazlalığı, eserin hacimli olmasına sebep olmuştur. Eser yayımlanmıştır.¹²
4. *Tezkire-i Meyhâne*: 1028/1618-19 yılında İzzetî ve Nebî mahlaslarıyla şiir söyleyen ve asıl mesleği masal anlatıcılık olan Mollâ Abdü'n-Nebî Fahrü'z-zamânî-i Kazvîni tarafından kaleme alınmıştır. Bu eser, sâkî-nâme şâirlerinin biyografisi ve birçok sâkî-nâme örneği içerdiği için son derece önemli bir eserdir.¹³ Kazvîni, eserini oluştururken alıntı yaptığı birçok kaynağın ismini zikretmiştir. *Meyhâne*, ilk kez 1926 yılında Muhammed

¹¹ İran Yazılı Miras Araştırmaları Kurumu (Müessese-i Pejûhişi-i Mirâs-ı Mektûb) tarafından yayımlanan ve yayımlandığı sene yılın kitabı ödülüne layık görülen eserin ilk yedi cildi metin, sekizinci cildi ise indekslerden oluşmaktadır. Eser bir heyet tarafından yayına hazırlanmıştır. Bk. (Evhadî-i Belyânî, 1389).

¹² Dokuz ciltte yayımlanan eserin bölgelere göre tasnifi şu şekildedir: 1. Yezd, Kirmân ve Nevâhî-i Ân, 2. Kum ve Sâve, 3. Horasan, 4. Rey, Esterâbâd ve Nevâhî-i Ân, 5. Kazvin, Gilân, Dârü'l-merz ve Nevâhî-i Ân, 6. Kâşân, 7. Şîrâz ve Nevâhî-i Ân, 8. İsfahan, 9. Tebriz, Azerbaycan ve Nevâhî-i Ân.

Azerbaycan ve Tebriz bölgesindeki şâirler için bk. (Kâşânî, 1395).

¹³ Sâkî-nâme Türk edebiyatında da önemli bir edebî tür olmakla birlikte eski dönem eğlence meclisleri ile ilgili kaynaklık etmek olup dönemin müzik anlayışı ve müzik âletleri hakkında da tarihi bilgiler ihtiva etmektedir. Sâkî-nâme ve Türk edebiyatındaki örnekleri ile ilgili detaylı bilgi için bk. (Canım, 2016, ss. 247-266).

- Şefî' tarafından taş baskı olarak Lahor'da yayımlanmıştır ve daha sonra 1340 hicrî-i şemsî Nevruz'unda yani 1961 baharında Ahmed Gülçin Me'ânî tarafından Tahran'da yeniden neşredilmiştir (Fahrü'z-zamâni-i Kazvîni, 1340).
5. *Heft iklîm*: Emîn-i Ahmed-i Râzî, Tahmasb zamanında Safevî hükümetinin hizmetinde bulunsa da bir müddet sonra Hindistan'a göçmüştür ve yedi iklim anlamına gelen *Heft İklîm* adlı eserini orada yazmaya başlamıştır. Telifine 996/1002'de başlanan eser altı yıl sonra 1002/1594'te tamamlanmıştır. Eserde 1560 sanat ve ilim erbabı tanıtılmıştır. Bu tezkire ilk kez 1918-1939 yılları arasında üç cilt olarak Kalküta'da yayımlandıktan sonra 1962'de İran'da ciddi hatalar içermek sûretiyle yayımlanmıştır (Şahinoğlu, 1995). 'Hasret' mahlasıyla şiirler yazan çağdaş şâir Seyyid Muhammed Rıza Tâhiri, 1999 yılında bu eseri üç cilt hâlinde tekrardan neşretmiştir (Râzî, 1378).
 6. *Letâifü'l-hayâl*: Eserin müellifi Muhammed-i Dârâbî de Hindistan'a göçen sanat erbabı arasında yer almaktadır. Şeyh Bahâî'nin (ö. 1031/1622) talebesidir. *Letâyifü'l-hayâl* 1078/1667-68 tarihinde Hindistan'da tamamladıktan sonra Dârâbî'nin İran'a geri döndüğü ileri sürülmektedir. Dârâbî eserinde coğrafi bölgelere göre 454 şâir ve sanat erbabının terceme-i hâlini vermiştir (Kurtuluş, 1993). Eser iki cilt hâlinde yayımlanmıştır.¹⁴
 7. *Tezkire-i Nasrâbâdi*: Nasrâbâd, Isfahan taraflarında bulunan bir köydür ve Muhammed Tâhir-i Nasrâbâdi 1027/1618 yılında burada doğmuştur. Eser, Safevî döneminde yaşamış yaklaşık 1000 şâirin terceme-i hâli ve eserlerinden örnekler ihtiva etmektedir. *Tezkire-i Nasrâbâdi* iki defa İran'da yayımlanmıştır (Kurtuluş, 2006).
 8. *Tuhfe-i Sâmi*: Sâmi Mirza, Şâh İsmail'in üçüncü oğludur. Hattatlık öğrenen ve Sâmi mahlasıyla şiirler yazan Sâmi Mirza'nın en önemli eseri *Tuhfe-i Sâmi* olarak bilinen tezkiresidir. Bu eserde 722 şâirin terceme-i hâli mevcuttur ki bunlardan bir kısmı Türk şâirler ve Türkçe şiirlerinden verilen örneklerdir. Eser yayımlanmıştır.¹⁵
 9. *Tezkire-i Subh-i Gülşen*: 'Selîm' mahlasıyla şiirler yazan Seyyid Ali Hasan Han-ı Bhopali'nin eseridir. 1294 hicrî/1878 milâdî yılında telif edilmiş ve bir yıl sonra Bhopal'de taş baskı olarak neşredilmiştir. Ali Hasan Han'ın babası Muhammed Sıddık Hasan Han'ın da *Şem-i Encümen* adında bir tezkiresi bulunmaktadır. Ali Hasan, babasının eserinde ismi bulunmayan

¹⁴ Bk. (Dârâbî, 1392).

¹⁵ Bk. (Seyhan Alışık, 2009; Tevekkeliferd, 1391).

bazı şâirleri görünce kendi eserini yazmaya başlamıştır. Bu tezkirede 2,000'den fazla şâire yer verilmiştir.¹⁶

Gülçin-i Me'ânî, *Kârvân-ı Hind*'de *Merdüm-i Dîde*¹⁷, *Serv-i Âzâd*¹⁸, *Meâsir-i Rahîmî*,¹⁹ *Gülistân-ı Hüner*²⁰ vs. gibi birçok tezkireden daha istifâde etmiştir.

3. Safevî Dönemi'nde Hindistan'a Göçen Mûsikîşinas Şâirler:

Burada *Kârvân-ı Hind* adlı tezkireden hareketle Safevî döneminde Hindistan'a göçen mûsikîşinas şâirlerin alfabetik listesi ve tezkirede olduğu kadar biyografileri verilmiştir:

3.1. Edhem-i Kazvîni (ادهم قزوینی): Kazvinli Murad Beg'in oğludur. Vatanı Kazvin'den çıkıp Hindistan'a gitmiş ve Hümâyûn Şâh'ın hizmetine girmiştir. Vefat tarihi bilinmemektedir. Söz sanatları, mûsikî ilmi ve güfte yazmakta nâzımlardan²¹ ve kavvâllardan (şarkıcılarından) daha üstün olduğu kayıtlıdır (Gülçin-i Me'ânî, 1369: 38).

3.2. Ahmed Kemançe (احمد کمانچه): Hakkındaki bilgiler karmaşık ve çelişkilidir. *Kârvân-ı Hind*'de Kadı Mesûd-ı Tahrânî'nin oğlu Emîr Kadı Esîrî olarak kayıtlıdır. İyi bir münşî ve şâir olmasının yanı sıra her sanattan nasibini aldığı, Ekber Şâh döneminde Hindistan'a gittiği ve İran'a döndükten sonra 982/1574-75 yılında vefat ettiği bilinmektedir. Gülçin-i Me'ânî, Esîrî'nin Şah Abbas'ın özel sâzendeleri arasında yer alan ve 1010/1601-02 yılında vefat eden Mirza Ahmed Kemânçeî-i Kâşî ile karıştırıldığını da ileri sürmüştür (Gülçin-i Me'ânî, 1369: 59).

¹⁶ Bu tezkire İran'da 1710 sayfa ve 3 cilt olarak yayımlanmıştır. Bk. (Bhopalî, 1390; Hâkimî-i Valâ, 1382; Zîgamî, 1392).

¹⁷ Abdü'l-hakîm Hâkim-i Lahorî'nin eseridir. İlk önce 'Tuhfetü'l-Mecâlis' olarak adlandırılan eserin adını Lahorî daha sonra 'Merdüm-i Dîde' olarak değiştirmiştir. Lahorî'nin vefat tarihi 1178/1764-65 olarak kayıtlıdır. Hacimli bir tezkire sayılmayan *Merdüm-i Dîde* toplamda 63 şâirin tercem-i hâlini ihtiva etmektedir. Eser yayımlanmıştır. Bk. (Hâkim-i Lahorî, 1391).

¹⁸ Mîr Gulâm Ali Âzâd-ı Belgîrâmî'nin eseridir. Toplamda 143 şâirin biyografisi ve şiirlerinden örnekler içermektedir. Eser Hindistan ve İran olmak üzere üç defa yayımlanmıştır. Bk. (Merdî, 1394).

¹⁹ Kırk yaşındayken Hindistan'a kaçan ve 'Bâkî' mahlasıyla şiirler yazan Abdülbâkî Nihâvendî'nin (ö. 1042/1632-33) eseridir. 200'e yakın şâirin terceme-i hâlini içermektedir. Eser yayımlanmıştır. Bk. (Şabanlu ve Vefai, 1391).

²⁰ Kâdî Mîr Ahmed Münşî-i Kumî'nin eseridir. Özellikle hattat ve nakkaşların biyografisini içermektedir. 1959'da İngilizceye tercüme edilen ve 1973'te İran'da yayımlanan eser (Üstün, 2019), 2021 yılında İran'da yeniden neşredilmiştir (Kumî, 1400).

²¹ Nâzım, şiir yazan ve manzûme sâhibi kişiye denir. Bu kelime her ne kadar şâir kelimesi ile eş anlamlı gibi gözükse de aslında şâirlikte belâgat ve kafiye gibi şiirin ilmi yönüne daha çok dikkat edildiği için şâirlik nâzımlıktan daha üstün kabul edilir.

3.3. Aslî-i Zü'l-kadr (اصلى ذوالقدر): Kızılbaşlardandır ve adı Aslî Hân Beg ibn İskender-yâr Sultân-ı Zü'l-kadr'dir. Şâh Abbâs'ın mülâzimlerinden olup şâirler ve mûsikî erbabı (ehl-i nağme) ile otup kalkmıştır. 998 hicrî yılında (1590 milâdî) aile büyüklerinin öldürülmesinden sonra artık İran'da kalamayacağı kesinleşince yola revan olmuştur. Kaynaklarda hat, şiir, mûsikî ve asker işlerinde benzersiz olduğu, Esîrî Beg tarafından yetiştirildiği, hayatının son yıllarında Hindistan'a 'düştüğü' ve hicrî 1010 (1602) yılından sonra vefât ettiği kayıtlıdır (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: 79-80).

3.4. Ümîd-i Hemedânî (اميد همدانى): Adı Muhammed Rıza olup memleketi Hemedân'dır. İsfahan'da büyümüştür. I. Bahadır Şâh döneminin (1707-1712) başlarında Hindistan'a gitmiştir. Çeşitli devlet kademelerinde çalışmıştır. Nâdir Şâh'ın (1736-1747) büyük Hindistan seferinden sonra Delhi'ye geçip 1159/1746-1747 yılında kalp krizi sonucu vefat etmiştir. Kaynaklarda "Mûsikî ilminde mâhir olduğu ve üstatların onun kendini ispatlamış olarak kabul ettikleri" kayıtlıdır. Hemedânî'nin 7000'i aşkın beyit içeren bir de divanı olduğu bilinmektedir (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: 110).

3.5. Bâkıyâ-yı Nâyînî (باقیای نایینی): Yezd ve İsfahan arasında bulunan bir şehir olan Nâinlidir. Adı Aziz'dir ve Bâkıyâ-yı Musannif olarak da bilinmektedir. Şiirlerinde Bâkî ve Bâkıyâ mahlaslarını kullanmıştır. Yirmi yaşında Hindistan'a gitmiştir ve mûsikîşinas olan kardeşi Fethî/Fethâ gibi onun da tasnifleri vardır. Hindistan'da o dönem melikü's-suarâ olarak tanınan Tâlib-i Âmülî'nin (ö. 1626) sohbet meclislerine katılmıştır. Son derece iyi bir mûsikîşinas olduğu, klasik Hint müziği ve ragaya vâkıf olduğu, nâdide ragalar bestelediği ve Irak (İran) müziğinde ise benzersiz nakışlarının olduğu kayıtlıdır. Ayrıca, beste ve tasnifleri rağbet görünce daha önce bu kadar güzeli telif edilmemiş bir de mûsikî risâlesi tertip ettiği bilinmektedir. İran ve Hint müziğinin yanı sıra Yunan müziğine de vâkıf olan Nâyînî, Emir Hüsrev-i Dihlevî²² tarzında beste ve tasnifler yapmıştır. Şah Cihan'ın tahta geçişinin onuncu yılını kutlayan bir mecliste şaha hitâben söylediği bir kasideye mükâfat olarak kendi ağırlığı kadar altın almıştır (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: 159).

3.6. Cismî-i Hemedânî (جسمى همدانى): Mevlânâ Kemâlüddîn Cismî, Hemedan'ın müreffeh ve müteber bir ailesine mensuptur. Hemedan kadısı İbrâhîm Hemedânî'nin (ö. 1025/1616-17) talebesidir. Mûsikî ilmine vâkıf olmakla birlikte hat sanatında da son derece söz sahibiydi. 1016/1607-08 yılında

²² Emir Hüsrev-i Dihlevî (ö. 725/1325): Hindistanlı ve Türk asıllı olan Emir Hüsrev, hamse sâbihi olmakla birlikte edebiyat ve tarih alanında çok sayıda eser telif etmiştir. Emir Hüsrev Hindistan ve İran mûsikisine de iyi derecede vâkıfı ve dönemindeki birçok şâir gibi müzik eğitimi de almıştır (Kurtuluş, 1995).

Hindistan'a göçmüştür. On bin beyitlik bir divan sâhibi ve özellikle kasidedilikte mâhir olan Hemedânî'nin vefat tarihi bilinmemektedir (Gülçin-i Me'ânî, 1369: 278).

3.7. Hüsrevî-i Kâinî (خسروی قاینی): Safranıyla meşhur ve Horasan beldelerinden biri olan Kâinlidir. Bazı tezkirelerde Kuhistan veya Günâbâd şehrinden olduğu da ileri sürülmüştür. Hakkındaki bilgiler çelişkilidir. Birçok sanatta mâhir olan Kâinî, *Şâh u Mâh* isimli mesnevînin şâiri olmakla birlikte, mûsikîde de söz sâhibiydi. Kaynaklarda 1003/1594-95 senesinde 'şehit edildiği' kayıtlıdır (Gülçin-i Me'ânî, 1369: 372).

3.8. Revnakî-i Hemedânî (رونقی همدانی): 3000'i aşkın beyitten oluşan divanı olan ve özellikle gazel konusunda başarılı bir şâir olan Şerârî-i Hemedânî'nin (ö. 1025/1616'dan sonra) en başarılı talebelerinden biridir. 1023/1615'te Hindistan'a gitmiştir. Gezgîn bir şâir olan Revnakî'nin mûsikîde çok çaba sarfettiği, 'usûl sâhibi' olup daha da ilerlemeye yeteneğinin olduğu kayıtlıdır ancak nazariyatçı mı yoksa icracı mı olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır (Gülçin-i Me'ânî, 1369: 487).

3.9. Serâcâ-yı Isfahânî (سراجای اصفهانی): Adı Muhammed Kâsım'dır ve Hâce Muhammed Ali-i Isfahânî'nin oğludur. Serâcâ mahlasıyla şiirler söylemiştir. 1015/1606-07 yılında memleketini terk edip Hindistan'a gitmiştir. Kaynaklar Serâcâ'nın mûsikî ve edvâr ilmine vâkıf olduğunu, bu ilimle uğraşanların onun görüşlerini öğrenmek istediklerini ve mûsikî erbabının bu ilimle ilgili sorularını cevapladığını kaydetmiştir (Gülçin-i Me'ânî, 1369: 535).

3.10. Sultan Avşar (سلطان افشار): Adı Mehdi Kulî'dir. Hudâbende'nin talimatıyla Tahmasb'ın kızını boğan ve Kuhgilüye'nin emiri Halil Han'ın yeğenidir. Şah Abbas'ın Avşarları kılıçtan geçirmesiyle birlikte Hindistan'a kaçmış ve Ekber Şah'a sığınmıştır. Şiirden anladığı, mûsikîde pek mahâretli olduğu ve tanbûru pek acıklı çaldığı kayıtlı olan Mehdi Kulî, Sultan mahlasıyla şiirler de yazmıştır. Vefat tarihi bilinmemektedir (Gülçin-i Me'ânî, 1369: 561).

3.11. Semender-i Şamlu (سمندر شاملو): İsmi Çerağ Beg'dir. Babasının adı İmam Kulî'dir. Semender mahlasıyla şiirler yazdığı bilinmektedir. *Subh-i Sâdık Tezkiresi* ve *Şâhid-i Sâdık* isimli ansiklopedinin müellifi olan Mîrzâ Sâdık-ı Mînâ'nın (ö. 1061/1651) hocası olmuştur. Kaynaklarda mûsikîde mahâret sâhibi olduğu kayıtlı olsa da hangi tür mûsikî (nazarî veya amelî) olduğu ile ilgili bilgi mevcut değildir. Vefat tarihi bilinmemektedir (Gülçin-i Me'ânî, 1369: 582).

3.12. Şemîmî-i Yezdî (شمیمی یزدی): İsmi Mîr Muhammed Mu'min'dir. Hicri 1028/1618-19 yılında Hindistan'a göçmüştür. Orada bir müddet Zafer Han

Ahsen (ö. 1073/1662-63) isimli şâir ve siyâset adamının mülâzımlığını yapmış, Karnataka'da öldürülmüştür. Şâirliği ve hattatlığının yanı sıra mûsikîdanlığı (mûsikîşinaslığı), sesinin güzel olduğu ve besteler yaptığı bilinmektedir (Gülçin-i Me'ânî, 1369: 654).

3.13. Sâbir-i Şîrâzî (صابر شیرازی): Adı Abdî'dir. Hakkındaki bilgilerden hareketle lakabı Farsçada koyunun kuyruk yağı olarak bilinen 'donbe/dombili' olduğuna göre kilolu olduğu tahmin edilebilir. Derviş-meşrep, sade ve cesur birisi olarak nitelendirilmiştir. *Tezkire-i Nasrâbâdî*'nin sâhibi Muhammed Tâhir Nasrâbâdî onu ses ve icrâda Hoca Abdülkadir Merâgî'nin (ö. 838/1435) rûhunu kıskandırdığını, tesirli ve latif bestelerinin olduğunu, 'Sâbir' mahlasıyla şiirler yazdığını ve bazı tasniflerinin güftesini kendi şiirlerinden seçtiğini kaydetmiştir (Gülçin-i Me'ânî, 1369: 670).

3.14. Savtî-i Yezdî (صوتی یزدی): Emîr Seyyid Ali Savtî-i Yezdî'nin Şah Cihan döneminde Hindistan'a gittiği ve daha sonra memleketi olan Yezd'e geri döndüğü bilinmektedir. Mûsikî ve edvâr ilminde mahâret sâhibi olan Yezdî'nin çok sayıda beste yaptığı ve şiirler yazdığı ileri sürülmektedir. Vefat tarihi 1080/1669-70 yılı olarak kayıtlıdır (Gülçin-i Me'ânî, 1369: 740).

3.15. Ârif Dârâbî-i Şîrâzî (عارف دارابی شیرازی): Muhammed bin Muhammed Ârif Dârâbî-i Şîrâzî, Şîrâz yakınlarında bulunan Dârâb şehrine mensuptur. Hac dönüşü 1062/1651-52 yılında Hindistan'a gitmiştir. Kaynaklara göre meşhur âlim Şeyh Bahâî'nin talebesi olmuştur. *Letâyifü'l-hayâl* adlı bir tezkiresinin yanı sıra, *Hâfiz-ı Şîrâzî Divânı*'nın zor beyitlerini açıklayan *Latîfe-i Gaybiyye* isimli bir risâlesi vardır. Dârâbî'nin mûsikî ıstılahlarını açıklayan ve müziğin fıkıhta helal-haramlığını konu eden *Makâmâtü's-sâlikîn* isimli Farsça bir eseri daha vardır²³ (Gülçin-i Me'ânî, 1369: 850).

3.16. Alî-i Isfahânî (علی اصفهانی): Ali Beg Musannif-i Isfahânî, adından da belli olduğu üzere Isfahanlı bir bestekârdır. Kemançe icrâcısı olan Isfahânî'nin mûsikîşinas olduğu ve kendi sazında eşî benzerinin olmadığı ileri sürülmektedir. Âlim ve sanat erbabına himâyeleriyle bilinen Abdürrahim Han-ı Hânân'ın (ö. 1627) hizmetinde bulunmuştur. Güftesi kendi yazdığı bir rubaiden oluşan bestesinin Abdürrahim Han tarafından pek beğenildiği kayıtlıdır (Gülçin-i Me'ânî, 1369: 908).

3.17. Fâik-i Lâhicânî (فائق لاهیجانی): Şemsâ-yı Fâik veya Şemsâ-yı Zerrin-kalem olarak da tanınır. Aslen Lâhicânlıdır. Gençliğinde Tekeli Türkmenlerinden Tahran beyi Müseyyib Hân'ın hizmetinde bulunmuş, daha sonra Gilân ve Mâzenderân beylerinin kademelerinde vazife almıştır. İyi bir hattat olmakla

²³ Eser İran'da yayımlanmıştır. Bk. (Dârâbî, 1418).

birlikte birçok müzik âletini iyi çaldığı ve mûsıkî ilminde söz sâhibi olduğu bilinmektedir. Bazı şiirleri günümüze ulaşmıştır (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: 990).

3.19. Fağfûr-i Lâhîcî (فنغور لاهیجی): Lâhîcânlıdır. Hekîm Fağfûr, zengin ve soylu bir aileye mensuptur. İyi bir tabip ve şâir olan Fağfûr, şiirlerinde 'Fağfûr', 'Mîr' ve 'Resmî' olmak üzere üç farklı mahlas kullanmıştır. Hattatlıkta da söz sâhibi olmakla birlikte satrançta rakip bulamadığı bilinmektedir. Kaynaklara göre edvâr ve mûsıkî ilminde pek âlim olan Fağfûr'un besteleri de İran'ın çeşitli bölgelerinde mûsıkî erbabı tarafından bilinmekteydi. Abdürrahim Han-ı Hânân döneminde Isfahân'dan Hindistan'a göçmüş ve pek itibar görmüştür. Bu nedenle saraydaki diğer sanat erbabı tarafından zaman zaman kıskanılmıştır. Sâlih-i Tebrîzî isimli bir şâirin yazdığı tarihten 1029/1619-20 senesinde vefat ettiği anlaşılmaktadır (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: 1029).

3.20. Fikrî-i Râzî (فکری رازی): Hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda Tahmasb dönemi şâirlerinden olduğu ve mûsıkî ilminde söz sâhibi olduğu kayıtlıdır. Şiirlerini bir dönem 'Seyrî' mahlasıyla yazmış ve daha sonra 'Fikrî' mahlasını kullanmaya başlamıştır (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: 1051).

3.21. Gülşenî-i Şîrâzî (گلشنی شیرازی): Şîrâz'da doğmuştur. Hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bedihe-gû (irticâlen güzel söz ve şiir söyleyen kimse) bir şâir olarak tanınmakla birlikte mûsıkîde de bilgi sâhibi olduğu bilinmektedir. Vefat tarihi hakkında bilgi yoktur (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: 1192).

3.22. Mücrim-i Şamlu (مجرم شاملو): Asıl adı Kuli Han Beg'dir. Matematik ilminde ve hattatlıkta söz sâhibi olmakla birlikte mûsıkî ilminde uzmanlığı vardı ve usta bir üdî idi. Kaynaklara göre dönemin iki usta mûsıkîşinası ve Mücrim'in de hocaları olan Hasan Tanbûrî ve Şems-i Şidîrgûyî²⁴ onu kendi çaplarında bir sanatçı olarak tanımlamışlardır. Birçok 'müşkûl' ve 'garîbe' besteyi ezbere bilirdi. Usta bir şâir olan Mücrim'in beş bin beyitlik bir divanından söz edilmektedir (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: 1214).

3.23. Muhammed-i Tanbûre (محمد ظنبوره): İran'ın Fars eyaletinde doğduğu, Kazvin'de büyüdüğü ve gençliğinin başında 1014/1605-06 senesinde Hindistan'a göçtüğü ileri sürülmüştür. Tatlı dilli bir insan olmakla birlikte güzel resimler çizdiği, Şehnâme-hân olduğu, güzel masal anlatıcısı olduğu ve tanburu güzel çaldığı bilinmektedir (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: 1242).

3.24. Mukîmî-i Türkman-ı Tebrîzî (مقیمى ترکمان تبریزی): Hasan Beg Şekeroğlu olarak bilinir. Soyu baba tarafından Baharlı ve anne tarafından Karakoyunlu

²⁴ Ud ve berbat sazlarına benzeyen şidîrgû, Farsçada şedergû (شدرغو/شدرغو) veya şütür-gû (شترغو) şeklinde de telaffuz edilmektedir.

boylarına dayanmaktadır. Tebrizli'dir. Şiir ve hattatlığın yanı sıra teorik ve pratik mûsıkîyi iyi bildiği ve çeşitli sazları çalabildiği belirtilmiştir. 'Mukîmî' mahlasıyla şiirler yazmıştır. Şah Abbas'ın Tekeli Türkmenleri'ni taht kavgalarından dolayı kılıçtan geçirdiği dönem Hindistan'a gitmiştir ve 1009/1600-01 yılında orada vefat etmiştir (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: 1337).

3.25. Mu'min-i Nişâbûrî (مومن نیشابوری): Hakkındaki tek bilgi iyi derecede müzik bilgisi olduğu ve özellikle Hint ve Raga müziğinde söz sahibi olduğudur. Bazı şiirleri günümüze ulaşmıştır (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: 1379).

3.26. Nâyî-i Nîrîzî (نایى نیریزی): Ustâd Muhammed-i Nâyî olarak da tanınmaktadır. Hacı İsmail Nîrîzî'nin oğludur. Babası II. Şah İsmail'in hizmetinde çalışmış, Nâyî ise I. Şah Abbas'ın maiyetinde bulunmuştur. Edvâr ilmi ve mûsıkînin amelî yönüne vâkıf olduğu, bu ilim kapsamında 'mûşkül' besteler yaptığı bilinmektedir. Şâh Abbas'ın onu ihraç etmesi sonucu Hindistan'a göçmüştür. Yolda, sözleri kendisine ait olan bir rubâîyi Irak makamı ve Türki-darb usûlünde Abdurrahîm Han adına bestelemiş ve büyük in'am kazanmıştır. Cihangîr Şâh (ö. 1037/1627) *Tüzük-i Cihângîrî* veya *Cihângîrnâme* adlı eserinde Nâyî'yi Nevruz kutlamaları meclisinde dinlediğini ve Cihangîr Şah adına bestelediği bir nakış ıcrâ edince ağırlığı değerinde rupi ve o altınları evine götürmesi için bir de fil in'am ettiğini bizzat aktarmıştır (Cihangîr, 1359: 215; Gülçîn-i Me'ânî, 1369: 1421).

Görüldüğü üzere *Kârvân-ı Hind* tezkiresinde mûsıkî ilmiyle ilgili 26 isim tespit edilmiştir. Bu listeye esasında bazı isimleri daha eklemek mümkün gözükse de tezkiredeki bilgilere göre doğrudan mûsıkî ilmiyle ilgilerine vurgu yapılmayan kişiler liste dışı kalmıştır. Söz gelimi Âheng-i Yezdî (آهنگ یزدی) (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: 7) ve Mu'în-i Belyânî (معین بلیانی) (Gülçîn-i Me'ânî, 1369: 1329) gibi isimlerin de seslerinin güzelliği bu eserde kaydedilmiştir. Bunların yanı sıra, bu tezkirede kıssa-hânların da önemli bir yere sâhip olmaları dikkat çekicidir.

SONUÇ

Bu çalışmada öncelikle Safevî döneminde ilim ve sanat ehlinin Hindistan ve Anadolu'ya göç sebepleri hakkında bilgi verilmiştir. Muhâcir şâirlerin tamamı bu göçlerden memnun kalmamıştır. Dolayısıyla çalışmanın devamında Hindistan'a giden şâirler arasında umduklarını bulamayanların bu durumu dile getirdikleri bazı şiir örnekleri aktarılmıştır. Çalışmanın devamında Ahmed Gülçîn-i Me'ânî'nin *Kârvân-ı Hind* adlı tezkire kitabı ve bu kitabın başlıca kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde bu eserden hareketle çalışmamızın asıl konusu olan yaklaşık iki buçuk asırlık Safevî hükümeti döneminde İran'dan Hindistan'a göçen 26 mûsıkîşinas şâir tespit edilmiş ve

alfabetik olarak sıralanmıştır. Gülçîn-i Me'ânî, eserine yazdığı girişte isimlerini sıralamaksızın 24 mûsikîşinas şâirden bahsetse de derlediği eser mercək altına alınınca bu sayının 26 olduğu tespit edilmiştir. Bu mûsikîşinâsların hepsinin ortak yönü şâirliktir ki zaten şiir ve müzik, kültürün âdeta içiçe geçen iki önemli unsurudur. Tezkirelerde kimileri hakkında detaylı bilgiler bulunuyorken bazı mûsikîşinaslar hakkında çok az bilgi verilmiş ve onların mûsikînin hangi dalında uzman oldukları belirtilmemiştir. Tespit edilen isimler arasında özellikle edvâr ilminde mahâretleri vurgulanan Bâkiyâ-yı Nâyîni, Sâbir-i Şîrâzî, Savtî-i Yezdî, Mücrim-i Şamlu ve Nâyî-i Nîrîzî gibi isimler dikkat çekicidir. Tespit edilen bu mûsikîşinasların detaylı bir şekilde araştırılmasının yeni eserlere ulaşmamızı sağlayacağı muhtemeldir. Ayrıca, bu göçler ayrıntılı bir şekilde kültür göçü ve patronaj bağlanmında da ele alınabilir, bu göçlerin süreci ve sonuçları müstakil çalışmalara konu olabilir.

KAYNAKÇA

AKHTAR, Salman (2018). *Göç ve Kimlik: Kargaşa, Sağlatım ve Dönüşüm*, (Çev. Sedef Ayhan), İstanbul: Sfenks Kitap.

AURANGABADÎ, Shafiq (1977). *Şâm-ı Garîbân*, (Haz: Muhammed Ekberüddin Siddîkî), Karaçi: Encümen-i Terakki-i Urdu.

BHOPALÎ, Seyyid Ali Hasan Han (1390). *Tezkire-i Subh-i Gülşen*, (Haz: Müctebâ Berzâbâdi-i Ferâhânî), C. 1-3, Tahran: Evista Ferahani.

CANIM, Rıdvan (2016). *Divan Edebiyatında Türler*, Ankara: Grafiker Yayınları.

CİHANGİR, Nureddin Muhammed (1359). *Cihângîrnâme*, (Haz: Muhammed Haşim). Tahran: İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheng-i İran.

ÇAĞLAYAN, Savaş (2006). "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı: 17, s.s. 67-91.

DÂRÂBÎ, Muhammed bin Muhammed (1392). *Tezkire-i Letâifü'l-hayâl*, (Haz: Yusuf Beg Babapur), Kum: Zehair-i İslami.

DÂRÂBÎ, Muhammed bin Muhammed (1418). *Makâmâtü's-sâlikîn*, (Ed: es-Seyyid Cafer en-Nebevî), Kum: Mirsad.

DANIEL, E. L. (2012). "Arab iii. Arab Settlements in Iran", *ENCYCLOPÆDIA IRANICA*, <https://www.iranicaonline.org/articles/arab-iii> (E.T.: 02.06.2023).

DEGHANPOUR, Zohre, BEYAT, Ali (1390). "Payamedha-i İctimâi-i Muhâceret-i Kabâil-i Arab be İran", *Târih ve Temeddün-i İslâmî*, Sayı: 14, s.s. 3-23.

- DEMİR, Alpaslan (2011). “XVI. Yüzyıl Anadoluşunda Dış Göçler: Şarkıyan”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 28, Sayı: 28, s.s. 51-66.
- DOĞAN, İsmail (2018). *Göç ve Kültür*, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- EMECEN, Feridun (2003). “*Mehmed III*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 28, s.s. 407-413.
- EVHADÎ-İ BELYÂNÎ, Takî (1389). *Arafâtü'l-âşıkîn ve arasâtü'l-ârifîn*, C. 1-8, Tahran: Müessese-i Pejuhişi-i Miras-ı Mektoob.
- FAHRÛZ-ZAMÂNÎ-İ KAZVÎNÎ, Molla Abdü'n-Nebî (1340). *Tezkire-i Meyhâne*, (Haz: Ahmed Gülçin-i Me'âni), Tahran: İkbâl.
- GÛLÇİN-İ ME'ÂNÎ, Ahmed (1363). *Târîh-i Tezkirehâ-yı Fârsî*, C. 1-2, Tahran: İtişârât-ı Kitâbhâne-i Senâi.
- GÛLÇİN-İ ME'ÂNÎ, Ahmed (1369). *Kârvân-ı Hind*, C. 1-2, Meşhed: Âsitân-ı Kuds-i Razavî.
- GÛNDÛZ, Tufan (2008). “*Safevîler*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 35, s.s. 451-457).
- HÂKİM-İ LAHORÎ, Abdü'l-hakîm (1391). *Tezkire-i Merdüm-i Dîde*, (Haz: Alırıza Kazve), Tahran: Kitâbhâne Müze ve Merkez-i Esnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî.
- HÂKİMÎ-İ VÂLÂ, İsmail (1382). “Muarriş ve Nakd ve Berresî-i Tezkire-i Subh-i Gülşen”, *Dânişkede-i Edebiyat ve Ulûm-ı İnsânî (Tahran)*, Sayı: 166-167, s.s. 1-9.
- HANEDA, Masashi (1997). “Emigration of Iranian Elites to India during the 16-18th centuries”, *Cahiers d'Asie centrale*, Sayı: 3/4, s.s. 129-143.
- KANAR, Mehmet (1998). “*Hülâsatü'l-eş'âr*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 18, s. 321.
- KANDEMİR, M. Yaşar (1998). “*Hind bint Utbe*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 18, s.s. 64-65.
- KARAGÖZOĞLU, Berna (2017). “Safevî Dönemi'nde İran'dan Hindistan'a Göçler”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 11, s.s. 1-24.
- KÂŞÂNÎ, Mir Takiyyüddin (1395). *Hülâsatü'l-eş'âr ve zübdetü'l-efkâr (Tebriş ve Azerbaycan ve Nevahi-i An)*, (Haz: Rukiye Bayram Hakîki), Tahran: Müessese-i Pejuhişi-i Miras-ı Mektoob.
- KUMÎ, Kâdî Mir Ahmed (1400). *Gülistân-ı Hüner*, (Haz: Seyyid Kemal Hac Seyyid Cevadi), Tahran: Ferhengistan-ı Hüner.

- KURTULUŞ, Rıza (1993). “*Dârâbî*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 8, s.s. 484-485.
- KURTULUŞ, Rıza (1995). “*Emîr Hüsrev-i Dihlevî*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 11, s.s. 135-137.
- KURTULUŞ, Rıza (2006). “*Muhammed Tâhir Nasrâbâdî*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 32, s. 418.
- KURTULUŞ, Rıza (2010). “*Takî-i Evhadî*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 39, s.s. 456-457.
- KURTULUŞ, Rıza (2020a). “*Ahmed Gülçîn-i Me’ânî*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. EK-1, 2. Baskı, s.s. 43-44.
- KURTULUŞ, Rıza (2020b). “*Eşref-i Mâzenderânî*”, TDV İslâm Ansiklopedisi: C. Ek-1 Gözden geçirilmiş 2. Basım, s. 425.
- MERDÎ, Abbas Ali (1394). “*Tezkire-i Serv-i Âzâd*”, *Âyîne-i Pejûhiş*, Sayı: 151, s.s. 118-119.
- MÎR ENSÂRÎ, Alî (1393). “*Tezkirehâ-yı Safavî: Menâbii-i Erzişmend Berâ-yı Şinâht-ı Şâirân-ı Mûsikidân ve Nüvâzende-i İn Devre*”, *Nâme-i Ferhengistan*, Sayı: 53, s.s. 51-61.
- OKUMUŞ, Ömer (1991). “*Bahâeddîn Âmilî*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 3 s.s. 60-61.
- OKUMUŞ, Ömer (1993). “*Abdurrahman-ı Câmî*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (C. 7, s.s. 94-99).
- ÖZCAN, Abdülkadir (2000). “*İdrîs-i Bitlisi*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 21, s.s. 485-488.
- RÂZÎ, Emîn Ahmed (1378). *Tezkire-i Heft İklim*, (Haz: Seyyid Muhammed Rıza Tâhirî), C. 1-3, Tahran: Suruş.
- RUDÎ, Matthee (2008). “*Safavid Dynasty*”, *ENCYCLOPÆDIA IRANICA*, <https://www.iranicaonline.org/articles/safavids> (E.T.: 02.06.2023).
- RUMLU, Hasan (1357). *Ahsenü't-tevârih*, (Haz: Abdülhasan Nevâî), Tahran: İntişarat-ı Babek.
- SADIKOĞLU, S. Cengiz (2008). “*Sâib-i Tebrîzî*”, TDV İslâm Ansiklopedisi C. 35, s.s. 541-542.
- SENÂÎ-İ GAZNEVÎ (1388). *Divân*, (Haz: M. Taki Müderris-i Razavi), 7. Baskı, Tahran: İntişarat-ı Senai.

- SEYHAN ALIŞIK, Gülşen (2009). “Sâm Mirza”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 36, s. 61.
- KAVYANI POOYA, Hamid; SHOJAEE NIYA, Fayeze (2020). “Study of the reasons for the migration of Iranian Safavid physicians to India and its outcomes”, *Journal of Iranian Studies*, Cilt: 18 Sayı: 36, s.s. 187-213, <https://doi.org/10.22103/jis.2019.12376.1852>
- SİNANOĞLU, Mustafa (2000). “İlhâd”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 22, s.s. 90-92.
- ŞABANLU, Alırza; VEFAİ, Ali (1391). “Meâsir-i Rahîmî: Kitâbî der Târîh ve Ricâl-i Hind”, *Fasl-nâme-i İlmî ve Pejûhişî-i Zebân ve Edeb-i Fârsî Dânişgâh-ı Âzâd-ı İslâmî-i Senendec*, Sayı: 13, s.s. 75-86.
- ŞAHİNOĞLU, M. Nazif (1995). “Emîn-i Ahmed-i Râzî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 11, s. 114.
- TEVEKKELİFERD, Fatemeh (1391). “Muarrihi, Berresi ve Tahlil-i Tezkire-i Tuhfe-i Sâmi”, *Âyîne-i Mirâs*, Sayı: 51, s.s. 43-77.
- ÜSTÜN, İsmail Safa (2019). “Kâdî Ahmed Kummî”, TDV İslâm Ansiklopedisi: C. Ek-2, 3. Baskı, s.s. 90-91.
- YEKBAŞ, Hakan (2009). “Divan Şairinin Penceresinden Acem Şairleri”, *Turkish Studies*, Cilt: 4, Sayı: 2, s.s. 1126-1155.
- ZİGAMİ, Emir (1392). “Nakd ve Berresi-i Tashîh-i Tezkire-i Subh-i Gülşen”, *Vîje-nâme-i Ferhengistan (Şîbh-i Kârre)*, Sayı: 1, s.s. 357-371.